

- GARRIGA (1994): Carles Garriga, «Vidi cum foribus lassus prodiret amator», *Els Marges*, 51, 86-99.
- KELLY (1993): H. A. Kelly, *Ideas and Forms of Tragedy from Aristotle to the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RIQUER (1964): Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, Barcelona: Ariel, vol. III.

RUBIÓ I LLUCH, Antoni. *Epistolari grec. Volum 1: 1880-1888. Vol. 2: 1889-1900. Vol. 3: 1901-1915. Vol. 4: 1916-1936*. Correspondència recollida i anotada per EUSEBI AYENSA I PRAT, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006-2012; «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica».

JAUME PÒRTULAS

Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Grega
jportulas@ub.edu

Dins de la vasta producció d'Antoni Rubió i Lluch, el gènere epistolar hi ocupa un espai important. De fet, Rubió havia de fer servir els seus contactes personals per tal de pal·liar, en la mesura del possible, la precarietat de les estructures institucionals en què es movia. Només una part d'aquest corpus epistolar ha vist la llum pública. En aquest context, em limitaré a recordar les publicacions de Germán (1982), Torres (1985) i Julià (2000). Ara ha tocat el torn de les gairebé mil cartes que Eusebi Ayensa ha pogut rescatar, amb puntual diligència, de les moltíssimes més bescanviades entre don Antoni i els seus amics, coneguts i saludats grecs. Aquests materials han estat transcrits, anotats, proveïts de resums i, quan eren escrits en grec, traduïts. A despit d'algunes esllavissades, la sacrificada feina d'Ayensa, que sovint deu haver estat molt feixuga, mereix tota mena d'elogis.¹

El primer corresponsal grec de Rubió fou Epaminondas Stamatiadis (1835-1901), autor d'aquella monografia sobre *Els catalans a Orient* (1869) que tanta importància va tenir en la cristal·lització de la vocació de Rubió com a historiador de la Grècia catalana. Don Antoni s'adonà després que l'obra de Stamatiadis era tan sols una «narració desordenada [...] sense cap valor històric» (*Diplomatari*, p. XIII); però és sabut que, en els inicis d'una vocació intel·lectual, petites causes poden tenir grans efectes. Del febrer de 1881 data la primera lletra a Spi-

1. Anotaré només algunes d'aquestes esllavissades, a tall d'exemple i perquè es vegi que, de fet, no són difícils de reparar. Així, en el doc. 121 (datat de 1886), la Reina Regent no pot pas ésser Isabel II, sinó Maria Cristina d'Habsburg. En el doc. 303, «affable d'une longue robe et d'un capuchon» no fa sentit; sens dubte cal llegir «affublé». En el doc. 444 n. 2, «homenatge a Menéndez Pidal» constitueix un curiós *lapsus calami* per «Menéndez Pelayo»; el mateix Ayensa remet a l'anotació del doc. 414, on la referència és la correcta. En un ordre diferent de coses, no hauria estat ociós anotar que un presumpte deixeble de Rubió, Ludovico Nikolaú, «de nom probablement grec», segons un corresponsal optimista, no pot ésser altre que Lluís Nicolau d'Olwer.

rídon P. Lambros (1851-1919). La correspondència amb Lambros és una de les més importants d'aquest epistolari. No només per la significació del personatge, sinó també perquè fou ell qui posà Rubió en contacte amb Ferdinand Gregorovius (1821-1891), l'autor, entre altres *capolavori* de la historiografia vuitcentista, de la *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* (1889). El focus inicial de l'interès de Rubió, tanmateix, no havia estat pas l'obra científica de Lambros, sinó un seu abrandat drama històric de joventut, *El darrer comte de Salona* (1870), on els catalans eren presentats amb melodramàtica truculència i els grecs s'expressaven com nacionalistes del Vuitcents. Rubió, que, en la seva doble condició de fill de Joaquim Rubió i Ors i deixeble de Milà i Fontanals, sentia un interès molt viu per les tradicions populars i folklòriques, i sobretot pel seu reflex en la literatura culta «nacional», va consagrar una llarga atenció a aquest drama. Pel que fa a la figura de Dimitrios Vikelas (1835-1908), una de les més atractives de totes les que apareixen en aquestes pàgines, don Antoni hi entrà en contacte amb la idea de traduir el *Lukís Laras*, una novel·la que evoca el record de les massacres turques a Quios. Vikelas, hereu d'una nissaga de comerciants molt rics i *homme de lettres*, gran burgès i mecenes, va ésser president de l'Association pour l'Encouragement des Études Grecques i també del primer Comitè Olímpic Internacional, llavors de l'Olimpíada d'Atenes (1896). Ell va assessorar Rubió a l'hora de compondre el recull de *Novelas griegas* del 1893; i els seus contactes foren decisius per tal que obtingués el càrrec de cònsol de Grècia a Barcelona, que li va robar moltíssimes hores, però que contribuí en gran manera a establir la seva economia domèstica.

No tinc pas espai —i prou que em dol— per entretenir-me a evocar tota la sèrie de corresponsals que també mereixerien, per un motiu o altre (i de vegades per molts motius alhora) un comentari extens. Em limitaré a enumerar Nikólaos G. Politis (1852-1921), estudiós del folklore grec, autor d'obres de referència, president de la famosa societat cultural Parnassós; Dimítrios Kambúroglus (1852-1942), historiador i director de la Biblioteca Nacional d'Atenes, el qual correspongué amb Rubió a propòsit de la presumpta *Panagia* o Madona dels Catalans, va acompanyar-lo l'any 1895 en la seva patètica visita a l'Acropolis amb els ulls mig embenats, i deixà escrit un record commogut de l'episodi; o el predecessor de Rubió en el consolat de Barcelona, Petros Muzópulos, que en les seves cartes fa tot l'efecte d'un home intrigant i interessat; o Aléxandros Pal·lis, un dels pocs defensors aferrissats, entre els corresponsals de Rubió, de la llengua *dimotiki*. Tampoc puc passar del tot en silenci el metge Geórguios Mavrakis, un home impetuós, sentimental i generós, però també arrogant i voluble, probablement l'única de les amistats gregues de Rubió que s'acabà com el rosari de l'Aurora. Un altre corresponsal singular de Rubió va ésser aquell Konstandinos Khristomanos, conegut a nivell popular com el professor de grec de Sissí, l'emperadriu d'Àustria. Khristomanos, que esdevingué corresponent de l'Acadèmia de Bones Lletres, es brindà fins i tot a traduir al grec modern uns quants poemes del Gaiter del Llobregat. També vull mencionar Nausica Palamàs, filla del gran poeta, la qual

envià a un Rubió ja molt gran una sèrie de cartes plenes d'una gentilesa no exempta d'amable coqueteria.

Val la pena demanar-se per les raons profundes, més enllà de l'anècdota biogràfica, de la resposta massiva que Rubió trobà entre aquests, i altres, interlocutors. És clar que la categoria intel·lectual i la bonhomia de don Antoni expliquen, almenys en part, una recepció tan extraordinària; però no ho expliquen pas tot. La veritable explicació rau, almenys a parer meu, en el fet que Rubió i els seus corresponents parlaven un mateix llenguatge. Ara no em refereixo al grec, que no és pas l'idioma més habitual en aquestes cartes, sinó al llenguatge ideològic. Per dir-ho de manera ràpida, tant Rubió com els seus interlocutors parlaven, encara que amb entonacions variables, l'idioma del nacionalisme romàntic. Aquesta identitat de llenguatge fa que semblin entendre's perfectament, fins i tot quan el contingut real de llurs discursos és molt divergent. Per recórrer a un exemple obvi, pel que fa a la catalanocràcia medieval, els grecs van ésser-ne, en termes històrics, les víctimes, i els catalans, uns agressors rutinàriament brutals. La tradició grega així ho presentava, i Rubió no podia pas capgirar aquesta apreciació objectiva, per més que hi introduís una sèrie de matisos, desmuntes valoracions anacròniques i introduís en tot plegat bones dosis de rigor metodològic. Però és que, en realitat, Rubió i els seus amics grecs, fins i tot —per no dir sobretot— quan parlaven del passat, s'entenen des de l'actualitat, com passa gairebé sempre. Tots ells estaven avesats a recórrer a un passat gloriós com a consol, i com a font d'inspiració, davant d'un present molt i molt insatisfactori. Per centrar-nos ara en el cas dels grecs, cal recordar que el recurs de compensar les frustracions de l'actualitat invocant l'esclat d'un passat incomparable, literalment únic, forma part de l'ADN, com es diu ara, de la Grècia moderna. (Vegeu Brown & Hamilakis (2003), un recull d'assais que jo mateix vaig ressenyar a *Erytheia* XXVI (2005): 360-363). El nacionalisme romàntic constituïa un terreny abonat per a dibuixar una sèrie de paral·lelismes entre Grècia i Catalunya —i també entre Grècia i Espanya, òbviament; aquest punt, però, molts dels interlocutors de Rubió (i, al començament, ni tan sols ell mateix) no el tingueren gota clar.

Però la comparació no és pas una arma d'anàlisi afinada, sobretot si es basa en construccions polítiques i ideològiques; i, en els moments de crisi, alguns dels paral·lelismes que abellen tant a Rubió i als seus interlocutors tendien a grinyolar. Rubió, per exemple, va sentir-se íntimament escandalitzat quan, davant del daltabaix colonial espanyol del 98 (en el curs del qual ell adoptà una posició «espanyolista» sense fissures), els seus amics grecs simpatitzaren obertament amb els insurgents cubans. Profundament dolgut, va dedicar-se a fer comparacions entre aquesta actitud, a parer seu insolidària, i el vast moviment de solidaritat que, promogut per ell mateix, s'havia desencadenat a Barcelona un any abans, amb ocasió de la insurrecció de Creta, i que havia trobat expressió en el famós *Missatge dels catalans a S.M. Jordi I, rei dels hel·lens*. Rubió trobava pervers que, a propòsit de Cuba, els grecs identifiquessin Espanya amb Turquia...

En altres moments, en canvi, el daltonisme se situa a l'altre cantó. Hi havia, per exemple, el cas d'aquells grecs que no renunciaven pas a col·laborar amb el poder turc. Aquest fou el cas del mateix E. Stamatiadis, canceller durant molts anys del Principat de Samos, encara sota l'alt domini de la Porta. Per bé que Rubió, amb el seu tacte habitual, no n'hi va fer mai menció ni retret (i, per altra banda, Stamatiadis acabà essent destituït quan la situació es féu insostenible), en una lletra al seu amic Joan Lluís Estelrich, don Antoni al·ludeix, no pas sense ironia, a aquest corresponal, «canciller del Gran Turco, y crucificado por todos los gobiernos europeos».

Valguin aquestes remarques com un tast de les reflexions que aquests quatre poderosos volums no deixaran de suscitar en qualsevol lector que, traient partit de la minuciosa labor d'anotació d'Eusebi Ayensa, vulgui acostar-s'hi sense presses. Per acabar, tan sols afegiré que, si quelcom emergeix amb força d'aquesta massa epistolar, és precisament la personalitat de Rubió i Lluch. Més complexa, més multicairada que en altres aproximacions de tipus apologetic, però, sens dubte, molt més admirable encara: pel seu enorme talent, per la seva cordial simpatia humana, i, sobretot, per la tenacitat verament increïble que va saber posar en la realització d'una tasca espontàniament assumida.

BIBLIOGRAFIA

- BROWN & HAMILAKIS (2003): K.S. Brown i Y. Hamilakis, *The Usable Past. Greek Metahistories*, Lanham: Lexington Books.
- GERMÁN (1982): M. Germán Romero, *Epistolario de Miguel Antonio Caro y otros colombianos con Joaquín Rubió y Ors y Antonio Rubió y Lluch*, Bogotá: Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo.
- JULIÀ (2000): J. Julià i Muné, *L'Inici de la lingüística catalana: Bernhard Schädler, Mn. Antoni M. Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. Una aproximació epistolar (1904-1925)*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes - PAM.
- TORRES (1985): B. Torres Gost, *Epistolari de Miquel Costa i Llobera i Antoni Rubió i Lluch a Joan Lluís Estelrich*, Mallorca: Editorial Moll.